

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ
ΑΠΟΔΗΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΤΟΥΣ ΕΝΤΑΞΗ

Κούλα Κασιμάτη

ΜΕ ΤΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ

ΑΘΗΝΑ 1993

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ
ΑΠΟΔΗΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΤΟΥΣ ΕΝΤΑΞΗ

Κούλα Κασιμάτη

ΜΕ ΤΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ

ΑΘΗΝΑ 1993

Η ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

ΚΟΥΛΑ ΚΑΣΙΜΑΤΗ, Κοινωνιολόγος, Καθηγήτρια στο Τμήμα "Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνική Ανθρωπολογία" του Παντείου Πανεπιστημίου. Υπεύθυνη του Ερευνητικού Προγράμματος.

ΜΑΡΙΑ ΒΕΡΓΕΤΗ, Κοινωνιολόγος, Διδάκτωρ στο Τμήμα "Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνική Ανθρωπολογία" του Παντείου Πανεπιστημίου.

ΝΙΚΟΣ ΓΛΥΤΣΟΣ, Οικονομολόγος, Διδάκτωρ με εντολή διδασκαλίας αντίστοιχης στη βαθμίδα του Αναπληρωτή Καθηγητή στο Τμήμα "Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνική Ανθρωπολογία" του Παντείου Πανεπιστημίου.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΡΑΓΚΟΥΣΗΣ, Κοινωνιολόγος, Υποψήφιος Διδάκτωρ στο Τμήμα "Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνική Ανθρωπολογία" του Παντείου Πανεπιστημίου.

ΣΤΑΘΗΣ ΚΑΡΑΤΖΟΓΙΑΝΝΗΣ, Κοινωνιολόγος, Υποψήφιος Διδάκτωρ στο Τμήμα "Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνική Ανθρωπολογία" του Παντείου Πανεπιστημίου

ΦΩΤΗΣ ΚΑΛΛΗΣ, Προγραμματιστής, Αναλυτής Η/Υ.

ΚΛΑΥΔΙΑ ΚΑΝΤΗΛΑΠΤΗ, Φιλολόγος, γραμματέας της Ομάδας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ	15
-------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

1. Το ιστορικό πλαίσιο	23
2. Η παρουσία των Πολιτικών Προσφύγων στις χώρες υποδοχής τους	26
3. Το μεταναστευτικό ρεύμα προς την Ελλάδα	33

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. Γενικά	39
2. Ο πληθυσμός της έρευνας	39
3. Μονάδα έρευνας	40
4. Μέγεθος του δείγματος	40
5. Κατανομή του δείγματος στον χώρο	40
6. Πηγές πληροφόρησης	41
7. Τρόπος άντλησης των πληροφοριών	41

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟΥ

1. Γενικά	45
-----------------	----

10 ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

2. Σύνθεση των νοικοκυριών στην Ελλάδα και στις χώρες από τις οποίες μετανάστευσαν	46
2.1. Το μέγεθος των νοικοκυριών	46
2.2. Χαρακτηριστικά των μελών που δεν είναι στο νοικοκυριό σήμερα	47
2.3. Φύλο και ηλικία των μελών των νοικοκυριών στην Ελλάδα και όσων δεν αποτελούν μέλη του εδώ νοικοκυριού	50
2.4. Σχέση των μελών του νοικοκυριού με τον υπεύθυνο	55
2.5. Η οικογενειακή κατάσταση των Πολιτικών Προσφύγων και η αντίστοιχη των Ποντίων στην Ελλάδα	57
3. Τόπος γέννησης και τόπος αναχώρησης των μελών του νοικοκυριού που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα	59
4. Ανακεφαλαίωση	61

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΤΟΥΣ

1. Διαδικασία μετανάστευσης	65
1.1. Γενικά	65
1.2. Αριθμός επισκέψεων στην Ελλάδα πριν από την οριστική εγκατάσταση	66
1.3. Τρόπος μετανάστευσης	67
1.4. Λόγοι μετανάστευσης	69
2. Η εγκατάστασή τους στην Ελλάδα	71
2.1. Λόγοι εγκατάστασης στα δύο αστικά κέντρα	72
2.2. Μετακινήσεις των Πολιτικών Προσφύγων	73
3. Ανακεφαλαίωση	78

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V**ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΤΩΝ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ**

1. Γενικά	83
2. Το εκπαιδευτικό επίπεδο συσχετισμένο με βασικά χαρακτηριστικά των Πολιτικών Προσφύγων	85
2.1. Κατά φύλο	85
2.2. Κατά ηλικία	87
2.3. Τόπος γέννησης και παραμονής	89
3. Ειδικότητες των αποφοίτων Μέσης, Τεχνικής, Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Τριτοβάθμιας	91
3.1. Απόφοιτοι Μέσων-Τεχνικών-Επαγγελματικών Σχολών	91
3.2. Απόφοιτοι της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης	94
4. Ανακεφαλαίωση	98

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI**Η ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ**

1. Γενικά	103
2. Η σημερινή ασχολία των Πολιτικών Προσφύγων	104
2.1. Οικονομικά ενεργός πληθυσμός	105
2.2. Άλλες ασχολίες των Πολιτικών Προσφύγων	107
3. Οι απασχολούμενοι	108
3.1. Επαγγέλματα	108
3.2. Επαγγέλματα στο πλαίσιο ατομικών χαρακτηριστικών των Πολιτικών Προσφύγων	113
3.2.1. Φύλο	113
3.2.2. Ηλικία	115
3.2.3. Εκπαίδευση	116
3.3. Επαγγέλματα κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας ..	119
3.4. Θέση στο επάγγελμα	123
3.5. Επαγγελματική κινητικότητα των Πολιτικών Προσφύγων ..	125

12 ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

3.6. Επαγγελματικές προοπτικές των Πολιτικών Προσφύγων στην Ελλάδα	129
4. Οι άνεργοι	133
4.1. Το μέγεθος και τα είδη της ανεργίας τους	133
5. Ανακεφαλαίωση	139

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ. ΠΗΓΕΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ

1. Γενικά	145
2. Προβλήματα των Πολιτικών Προσφύγων	146
2.1 Η οικονομική κατάσταση των Πολιτικών Προσφύγων	146
2.2. Προβλήματα στην εργασία	151
2.3. Προβλήματα στην κοινωνική ζωή	153
2.4. Προβλήματα σε άλλους τομείς	155
3. Πηγές βοήθειας	156
3.1. Γενικές αναφορές	156
3.2. Οι σύλλογοι των Πολιτικών Προσφύγων	158
4. Ανακεφαλαίωση	162

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII

ΔΙΑΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΤΟΥΣ

1. Προσδοκίες	167
1.1 Προσδοκίες πριν από την αναχώρησή τους	167
1.2 Συσχετισμός προσδοκιών με βασικά χαρακτηριστικά των Πολιτικών Προσφύγων	169
1.3. Προσδοκίες μετά την εγκατάσταση στην Ελλάδα	171

1.4. Συσχετισμός των προσδοκιών στην Ελλάδα με βασικά χαρακτηριστικά των Πολιτικών Προσφύγων	172
1.5. Προσδοκίες πριν την αναχώρηση και προσδοκίες μετά την εγκατάσταση. Σχέση που κυριαρχούν	174
2. Προσαρμογή των Πολιτικών Προσφύγων στην ελληνική κοινωνία	176
2.1. Αξιολόγηση της προσαρμογής τους	176
2.2. Παράγοντες - δείκτες του βαθμού προσαρμογής των Πολιτικών Προσφύγων στην ελληνική κοινωνία	179
2.2.1. Διάθεση του ελεύθερου χρόνου	179
2.2.2. Συναναστροφές - παρέες	181
2.2.3. Γλώσσα επικοινωνίας	182
2.3. Αξιολόγηση της ελληνικής κοινωνίας	183
2.3.1. Τομείς θετικής αξιολόγησης	185
2.3.2. Τομείς αρνητικής αξιολόγησης	186
3. Ανακεφαλαίωση	187
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	191
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	199
Ερωτηματολόγιο	

Μαρία Βεργέτη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Σύντομη Ιστορική Αναδρομή

1. Το ιστορικό πλαίσιο

Στα τέλη της δεκαετίας του 1940 παρατηρείται μεγάλο προσφυγικό κύμα από την Ελλάδα προς τις ανατολικές χώρες. Αποτελείται από Έλληνες ομογενείς ή υπηκόους, οι οποίοι κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου (από 1.1.1946 - 31.12.1949) και εξ αιτίας του καταφεύγουν ως πρόσφυγες σε άλλα κράτη.

Ακριβή στοιχεία για τον αριθμό των προσφύγων δεν υπάρχουν. Οι πληροφορίες και τα στοιχεία των Οργανώσεων Πολιτικών Προσφύγων στις τότε σοσιαλιστικές χώρες συγκλίνουν στον υπολογισμό των 130.000 ατόμων. Απ' αυτούς 25.000 είναι οι αντάρτες του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας και 15.000 τα πολιτικά στελέχη. Οι υπόλοιποι είναι άμαχος πληθυσμός που προέρχεται κυρίως από τις παραμεθόριες περιοχές.¹

Στους πρόσφυγες συμπεριλαμβάνονται περισσότερα από 25.000 παιδιά, τα οποία από την άνοιξη του 1948 και μετά στέλνονται στις ανατολικές χώρες.² Για το ζήτημα της αποστολής των παιδιών υπάρχουν δύο θέσεις. Η πρώτη, όπως αυτή εκφράστηκε από την "Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση", υποστηρίζει ότι η συγκέντρωση και η αποστολή των παιδιών στο εξωτερικό οργανώθηκε από την ηγεσία των ανταρτών για να προστατευτούν τα παιδιά από τις δύσκολες συνθήκες

---

1. Για τα αριθμητικά στοιχεία βλ. Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, "Η Αποκατάσταση των Ελλήνων Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων", στο *Πρόγραμμα Ερευνών Αποδημίας-Παλιννόστησης του Ελληνικού Πληθυσμού: Εισαγωγικές Προσεγγίσεις* τ. 1 (Αθήνα: Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, 1990), σελ.346. Σε αδημοσίευτη μελέτη της με τον ίδιο τίτλο, η Κ. Σουλτανιά αναφέρει ότι οι αριθμοί αυτοί προέρχονται από πληροφορίες και στοιχεία που έδιναν οι Οργανώσεις των Πολιτικών Προσφύγων του εξωτερικού.

2. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, *Μείναμε Έλληνες: Τα Σχολεία των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων στις Σοσιαλιστικές Χώρες* (Αθήνα: Εκδ. Οδυσσέας, 1979), σελ. 15.

που επικρατούσαν στις περιοχές διεξαγωγής των στρατιωτικών επιχειρήσεων.³ Η δεύτερη, όπως αυτή εκφράστηκε από την τότε ελληνική κυβέρνηση, υποστηρίζει ότι η πράξη αποτελεί παιδομάζωμα με στόχο τον προσηλυτισμό των παιδιών στην κομμουνιστική ιδεολογία και τη μελλοντική στρατολόγησή τους για την επιβολή καθεστώτος στην Ελλάδα παρόμοιου με αυτό των ανατολικών χωρών.⁴

Το προσφυγικό κύμα χαρακτηρίζει το τέλος μιας δεκαετίας με ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες ζωής για τους Έλληνες. Στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής (1941-1944) η χώρα μοιράζεται ανάμεσα στους Γερμανούς, στους Ιταλούς και στους Βούλγαρους. Οι πόροι του κράτους είναι στη διάθεση των κατακτητών. Ο λιμός που ακολουθεί και η κακομεταχείριση του πληθυσμού οδηγούν από τον πρώτο κιόλας χρόνο στην οργανωμένη αντίσταση εναντίον των στρατευμάτων κατοχής. Οι σημαντικότερες αντιστασιακές οργανώσεις που δρουν σ' όλη τη διάρκεια της κατοχής είναι το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (Ε.Α.Μ.), το οποίο δημιουργεί τον Εθνικό Απελευθερωτικό Στρατό (Ε.Λ.Α.Σ.), η Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (Ε.Κ.Κ.Α.) και ο Εθνικός Δημοκρατικός Σύνδεσμος (Ε.Δ.Ε.Σ.)

Η ενότητα της αντίστασης διασπάται καθώς στην ηγεσία του Ε.Α.Μ. την υπεροχή διατηρεί το Κομμουνιστικό Κόμμα και ο Ε.Δ.Ε.Σ. χαρακτηρίζεται από αντικομμουνισμό. Οι ενέργειες οι οποίες πραγματοποιούνται το 1943 με σκοπό την επίτευξη συμφωνίας ανάμεσα στο Ε.Α.Μ., στην Ε.Κ.Κ.Α. και στον Ε.Δ.Ε.Σ. δεν αποφέρουν σημαντικά αποτελέσματα.

Τον Οκτώβριο του 1944 τα γερμανικά στρατεύματα αποσύρονται από την Ελλάδα. Στις 12 Οκτωβρίου η Αθήνα και ο Πειραιάς απελευθερώνονται. Δύο μέρες αργότερα μια βρετανική ταξιαρχία φτάνει στην Ελλάδα. Ενώ οι αντιθέσεις οξύνονται, οι προσπάθειες διευθέτησης της κρίσης οδηγούν στη συμφωνία της Βάρκιζας στις 12 Φεβρουαρίου 1945, η οποία έχει την εγγύηση της βρετανικής κυβέρνησης. Η συμφωνία προβλέπει τον εκδημοκρατισμό του στρατού και των σωμάτων Ασφαλείας και τη διεξαγωγή το συντομότερο εκλογών και δημοψηφίσματος.

---

3. Βλ. Θ. Μητσόπου, ό.π., σελ. 15.

4. Βλ. Θ. Μητσόπου, ό.π., σελ. 16.

Παρά τη συμφωνία, η τρομοκρατία οξύνεται και στις εκλογές δεν συμμετέχουν όλα τα κόμματα. Το Σεπτέμβριο του 1946 το δημοψήφισμα επιτρέπει την επάνοδο του βασιλιά. Οι παλιοί αντιστασιακοί του Ε.Α.Μ. συγκεντρώνονται στα βουνά και δημιουργούν τον Οκτώβριο του 1946 το Δημοκρατικό Στρατό της Ελλάδας και το 1947 την Προσωρινή Κυβέρνηση της Ελεύθερης Ελλάδας. Η περίοδος 1946-1949 χαρακτηρίζεται από έναν άγριο εμφύλιο πόλεμο. Ο τερματισμός του το 1949 συνοδεύεται από προσφυγικό κύμα από την Ελλάδα προς τις ανατολικές χώρες.⁵

Από τους πρόσφυγες αφαιρείται η ελληνική ιθαγένεια το χρονικό διάστημα 1947-1963 βάσει 136 Διαταγμάτων.⁶

Τους πρώτους πολιτικούς πρόσφυγες δέχονται η Αλβανία, η Γιουγκοσλαβία και η Βουλγαρία. Επειδή η οικονομική κατάσταση των κρατών αυτών δεν επιτρέπει την εγκατάσταση όλων των προσφύγων, τμήμα τους μετακινείται προς τις υπόλοιπες ανατολικές χώρες, την Ουγγαρία, την Πολωνία, τη Ρουμανία, την Τσεχοσλοβακία, την Ανατολική Γερμανία και τη Σοβιετική Ένωση. Περιορισμένος αριθμός προσφύγων καταφεύγει στη δυτική Ευρώπη, τον Καναδά, τις Η.Π.Α. και την Αυστραλία. Μέχρι το 1954 παρατηρείται μεγάλη γεωγραφική κινητικότητα με στόχο την οριστική εγκατάσταση στις ανατολικές χώρες και την ενοποίηση των χωρισμένων, λόγω του εμφυλίου πολέμου, οικογενειών.⁷

---

5. Για το ιστορικό πλαίσιο της εποχής βλ. Νίκο Γ. Σβορώνο, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας* 9η έκδ. Μετ. Αικατερίνη Ασδραχά (Αθήνα: Εκδ. Θεμέλιο, 1985), σελ. 137-144.

6. Βλ. Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, "Η Αποκατάσταση των Ελλήνων Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων", στο *Πρόγραμμα Ερευνών Αποδημίας-Παλιννόστησης του Ελληνικού Πληθυσμού: Εισαγωγικές Προσεγγίσεις*, ό.π., σελ. 350. Επίσης, βλ. Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, "Η Αποκατάσταση των Ελλήνων Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων", *Μελέτη* (Αθήνα, 1985), σελ. 69-72.

7. Βλ. Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, "Η Αποκατάσταση των Ελλήνων Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων", *Μελέτη*, ό.π., σελ. 11.

2. Η Παρουσία των Πολιτικών Προσφύγων στις Χώρες Υποδοχής τους

Οι ανατολικές χώρες υποστηρίζουν τους πρόσφυγες στην προσπάθεια προσαρμογής τους στο νέο τους περιβάλλον. Χαρακτηριστική είναι η πολιτική ως προς την εκπαίδευση των παιδιών. Το πρώτο προσφυγικό σχολείο λειτουργεί στο Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας ήδη από τις αρχές του 1946.⁸ Σταδιακά, ελληνικά σχολεία ιδρύονται σ' όλες τις τότε σοσιαλιστικές χώρες. Οι δάσκαλοι είναι Έλληνες επαγγελματίες εκπαιδευτικοί.⁹ Την αρμοδιότητα και την ευθύνη για το περιεχόμενο της διδασκαλίας και των διδακτικών σχολικών βιβλίων την έχει η Παμπροσφυγική Ελληνική Κεντρική Εκπαιδευτική Επιτροπή και οι κατά χώρα Επιτροπές. Από το 1956 λειτουργεί ο Ελληνικός Προσφυγικός Εκπαιδευτικός Οργανισμός.¹⁰ Οι κατά χώρα ελληνικές εκπαιδευτικές επιτροπές καθοδηγούνται από τους κατά χώρα προσφυγικούς συλλόγους.¹¹

Οι Επιτροπές Πολιτικών Προσφύγων δημιουργούνται το 1949-1950. Κατ' αρχήν οι Επιτροπές λειτουργούν στις πρωτεύουσες των προσφυγικών κέντρων. Την περίοδο 1951-1952 αρχίζουν να ιδρύονται και παραρτήματα στους διάφορους τόπους όπου κατοικούν οι πρόσφυγες.¹² Στόχος των Επιτροπών, οι οποίες ονομάζονται και Γραφεία Ελληνικής Κοινότητας, είναι η οργάνωση της κοινοτικής ζωής και η βοήθεια στην επίλυση των ιδιαιτέρων προβλημάτων ένταξης των προσφύγων στο νέο κοινωνικό τους χώρο.

Το 1951 ιδρύονται οι πρώτες Ελληνικές Λέσχες, οι οποίες διαθέτουν

---

8. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, *ό.π.*, σελ. 23-45.

9. Για τον τρόπο λειτουργίας των πρώτων παιδικών σταθμών και σχολείων βλ. Θ. Μητσόπουλο, *ό.π.*, σελ. 23-45.

10. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, *ό.π.*, σελ. 84.

11. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, *ό.π.*, σελ. 85.

12. Βλ. Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, "Η Αποκατάσταση των Ελλήνων Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων", στο *Πρόγραμμα Ερευνών Αποδημίας-Παλινοστέτησης του Ελληνικού Πληθυσμού: Εισαγωγικές Προσεγγίσεις*, *ό.π.*, σελ. 347.

πλούσιες ελληνικές βιβλιοθήκες.¹³

Οι ανατολικές χώρες υποστηρίζουν την εκδοτική δραστηριότητα των πολιτικών προσφύγων. Περισσότεροι από δύο χιλιάδες είναι οι τίτλοι βιβλίων, περιοδικών και εφημερίδων που έχουν εκδοθεί στα προσφυγικά τυπογραφεία. Στην αρχή εκδίδονται κυρίως μεταφράσεις. Αργότερα πραγματοποιείται έκδοση βιβλίων προσφύγων συγγραφέων. Τα κεντρικά τυπογραφεία με δεκάδες άτομα ως τεχνικό και συντακτικό προσωπικό, λειτουργούν για είκοσι περίπου χρόνια στη Ρουμανία.¹⁴

Από το 1949 αρχίζει η έκδοση προσφυγικών εφημερίδων. Τα έξοδα έκδοσης και κυκλοφορίας, καθώς και τη διάθεση των τυπογραφείων τα αναλαμβάνουν οι χώρες υποδοχής των προσφύγων.¹⁵ Από τη χρονιά αυτή κυκλοφορούν στη Ρουμανία η εφημερίδα "Νέα Ζωή", στη Βουλγαρία η "Λευτεριά", στην Ουγγαρία ο "Λαϊκός Αγώνας", στην τότε Τσεχοσλοβακία ο "Λαϊκός Αγωνιστής" και στην Πολωνία ο "Δημοκράτης". Στην τότε Σοβιετική Ένωση εκδίδεται από το 1950 στην Τασκένδη η εφημερίδα "Προς την Νίκη", η οποία μετά το 1956 μετονομάζεται σε "Νέος Δρόμος".¹⁶

Εκτός από τις εφημερίδες κυκλοφορούν και παμπροσφυγικά περιοδικά. Το 1950 αρχίζει η κυκλοφορία του περιοδικού "Επονίτης", το οποίο είναι όργανο της προσφυγικής νεολαίας. Τον ίδιο χρόνο αρχίζει η έκδοση του παιδικού περιοδικού "Αετόπουλα", του περιοδικού "Η Φωνή της Γυναίκας", όργανου της Πανελλαδικής Ένωσης Γυναικών, και του πολιτικού-θεωρητικού περιοδικού "Νέος Κόσμος".¹⁷ Την περίοδο 1961-1968 κυκλοφορεί το περιοδικό "Πυρός".¹⁸

Ο προσφυγικός τύπος αναφέρεται κυρίως στη ζωή των προσφύγων και στα ιδιαίτερα προβλήματα ένταξής τους στις κοινωνίες των τότε σοσιαλιστικών χωρών. Παρέχει υποδείξεις για την καλύτερη δυνατή

13. Βλ. Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, "Η Αποκατάσταση των Ελλήνων Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων", στο *Πρόγραμμα Ερευνών Αποδημίας-Παλινοστήσης του Ελληνικού Πληθυσμού: Εισαγωγικές Προσεγγίσεις*, ό.π., σελ. 347.

14. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 117.

15. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 196.

16. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 196.

17. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 196-197.

18. Για το περιοδικό "Πυρός" βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 202-208.

οργάνωση της νέας ζωής των προσφύγων και παράλληλα διατηρεί το δεσμό με την Ελλάδα μέσω δημοσιεύσεων για την ελληνική ιστορία και τον πολιτισμό. Σημαντική είναι και η προσφορά του τύπου στη γνωστοποίηση των διεθνών ειδήσεων και στην ενημέρωση για τα ζητήματα που αφορούν το κράτος εγκατάστασης. Η ανάγκη των προσφύγων για ενημέρωση τα πρώτα χρόνια καλύπτεται μόνο από τον ελληνικό τύπο, λόγω των προβλημάτων επικοινωνίας στη γλώσσα του κράτους υποδοχής.¹⁹

Στα πρώτα χρόνια λειτουργεί ο προσφυγικός ραδιοφωνικός σταθμός "Ελεύθερη Ελλάδα", ο οποίος εκπέμπει στα ελληνικά. Από το 1956-1957 ο σταθμός μετονομάζεται σε "Φωνή της Αλήθειας" και εκπέμπει μέχρι το 1974.²⁰

Οι πρόσφυγες παρουσιάζουν σταδιακή ανοδική κοινωνική κινητικότητα στο εκπαιδευτικό και στο επαγγελματικό πεδίο. Το 90% των προσφύγων, οι οποίοι καταφεύγουν στις τότε σοσιαλιστικές χώρες είναι αγρότες, από ορεινές κυρίως περιοχές της Ελλάδας. Το 90% έχει γραμματικές γνώσεις που αντιστοιχούν μέχρι και το απολυτήριο του δημοτικού σχολείου.²¹ Η πλειονότητά τους βρίσκει απασχόληση στη βαριά βιομηχανία.²²

Όσοι περνούν ως παιδιά στις τότε σοσιαλιστικές χώρες, σπουδάζουν και γίνονται ειδικευμένοι εργάτες, τεχνικοί και επιστήμονες.²³ Στην εξέλιξη αυτή καθοριστικό ρόλο παίζει η παροχή κρατικής υποτροφίας²⁴ και η ιδιαίτερη κρατική φροντίδα απέναντι στους πρόσφυγες. Ειδικότερα, λειτουργούν προπαρασκευαστικά σχολεία για την Ανώτατη Εκπαίδευση, τα οποία παρέχουν συμπυκνωμένες γνώσεις Μέσης Εκπαίδευσης. Όσοι έχουν παρακολουθήσει αυτά τα σχολεία και όσοι είχαν ολοκληρώσει τη φοίτησή τους στη Μέση Εκπαίδευση στην Ελλάδα, μπορούν να εγγραφούν στην Ανώτατη Τεχνική Εκπαίδευση (Πολυτεχνείο

---

19. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 197.

20. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 201.

21. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 245.

22. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 253.

23. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 246.

24. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 258.

και Τεχνικά Ινστιτούτα) ή στην Ανώτατη Θεωρητική Εκπαίδευση (Πανεπιστήμιο και Θεωρητικά Ινστιτούτα).²⁵ Σ' όσους διαθέτουν πτυχίο ελληνικού Πανεπιστημίου δίνεται η δυνατότητα συμπλήρωσης των σπουδών τους με την απόκτηση ενός ακόμη πτυχίου ή με την πραγματοποίηση μεταπτυχιακών σπουδών.²⁶

Η αντιμετώπιση των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων όσον αφορά τις εισαγωγικές εξετάσεις για κάθε βαθμίδα και σχολή εκπαίδευσης είναι εξαιρετικά προνομιακή. Οι υποψήφιοι δίνουν εξετάσεις, αλλά δεν συναγωνίζονται με τους ντόπιους. Έχουν καθοριστεί οι θέσεις για τους Έλληνες υποψήφιους και οι εισαγωγικές εξετάσεις απλώς στοχεύουν στην κατάληψη των καλύτερων θέσεων από τους καλύτερους. Συνήθως οι θέσεις είναι αρκετές και δεν αποκλείεται κανείς υποψήφιος, υπό τον όρο να έχει βαθμό πάνω από τη βάση.²⁷ Μόνο μετά το 1962 και μέχρι το 1965, οι Έλληνες υποψήφιοι συναγωνίζονται με τους ντόπιους.²⁸

Στη δεκαετία του 1970 στον ενήλικο πληθυσμό ανήκουν και άτομα που γεννιούνται, μεγαλώνουν, σπουδάζουν και σταδιοδρομούν στις ανατολικές χώρες. Η τελευταία ομάδα δεν διαφοροποιείται από τον κοινωνικό της περίγυρο στο επαγγελματικό, εκπαιδευτικό και πολιτισμικό πεδίο.²⁹

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 1, ο οποίος παρουσιάζει τη γενική κατάσταση των πολιτικών προσφύγων το 1974, το σύνολο των πολιτικών προσφύγων, οι οποίοι ζουν στις σοσιαλιστικές χώρες, εκτός της Γιουγκοσλαβίας, ανέρχεται σε 56.200. Από αυτούς οι 32.790, το 58,2% του συνόλου είναι εργαζόμενοι. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 2, ο οποίος παρουσιάζει τη σύνθεση των απασχολούμενων πολιτικών προσφύγων την ίδια χρονιά, από τους 32.790 εργαζόμενους, οι 3.385, το 10,3%, έχουν Πανεπιστημιακή εκπαίδευση, οι 4.434, το 13,5%, είναι απόφοιτοι Λυκείων και Τεχνικών Σχολών, οι 11.595, το 35,3%, είναι απόφοιτοι Επαγγελματικών Σχολών, οι 11.320, το 34,5%, είναι

25. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, *ό.π.*, σελ. 254.

26. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, *ό.π.*, σελ. 255.

27. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, *ό.π.*, σελ. 257.

28. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, *ό.π.*, σελ. 258.

29. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, *ό.π.*, σελ. 247.

ειδικευμένοι στον τόπο εργασίας, και μόνο οι 2.056, το 6,2%, είναι ανειδίκευτοι. Οι δύο τελευταίες κατηγορίες, σχεδόν στο σύνολό τους, αποτελούνται από άτομα τα οποία έφυγαν από την Ελλάδα ενήλικες, μπήκαν αμέσως στην παραγωγή, και για διαφόρους λόγους δεν μπόρεσαν να βελτιώσουν το εκπαιδευτικό τους επίπεδο.³⁰ Τα στοιχεία των Πινάκων 1 και 2 προέρχονται από την Κεντρική Επιτροπή Πολιτικών Προσφύγων Ελλάδας (ΚΕΠΠΕ).

Αντιστρόφως ανάλογη με την ανοδική κοινωνική κινητικότητα είναι η ικανότητα επικοινωνίας στην ελληνική γλώσσα. Όμως, παρά το ότι η γνώση για την ελληνική πατρίδα μειώνεται σταδιακά στη δεύτερη και στην τρίτη γενιά προσφύγων, το συναίσθημα του ιδιαίτερου δεσμού με την Ελλάδα και με τους Έλληνες διατηρείται ισχυρό και στις τρεις γενιές. Το όνειρο της επιστροφής στην πατρίδα χαρακτηρίζει και τις τρεις γενιές.³¹

Οι παράγοντες διατήρησης της ελληνικής ταυτότητας των νεότερων γενιών πολιτικών προσφύγων είναι η οικογένεια, η προσφυγική παροικία και το ελληνικό σχολείο.³²

Τη δεκαετία του 1980 ο αριθμός των πολιτικών προσφύγων μειώνεται σημαντικά. Το ελληνικό κράτος επιτρέπει τον επαναπατρισμό τους με κοινή απόφαση των Υπουργών Εσωτερικών και Δημοσίας Τάξεως. Με την Υπουργική Απόφαση 106841, ΦΕΚ 1, τεύχος Β', 5.1.1983, ικανοποιείται το αίτημα του ελεύθερου επαναπατρισμού και της απόδοσης της ελληνικής ιθαγένειας σ' όσους την είχαν στερηθεί. Στη συνέχεια το ελληνικό κράτος με μια σειρά διακρατικών συμφωνιών φροντίζει να εξασφαλίσει την αναγνώριση της συντάξιμης υπηρεσίας τους στις ανατολικές χώρες. Η μείωση του πληθυσμού έχει ως αποτέλεσμα το κλείσιμο των Οργανώσεων και τη διακοπή της κυκλοφορίας των ελληνικών εντύπων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Βουλγαρίας, όπου με απόφαση της βουλγαρικής κυβέρνησης καταργείται μετά τις 30-4-1984 η ιδιότητα του πολιτικού πρόσφυγα. Με την κατάργηση της ιδιότητας του πολιτικού πρόσφυγα, κλείνει η "Δημοκρατική Οργάνωση

30. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 265.

31. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 248.

32. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 249.

ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

ΧΩΡΑ	Σύνολο Προσφύγων	Ανήλικα από 0-7 χρονών	Μαθητές Δημοτικού	Μαθητές Λυκείου Μέσες Σχολές	Μαθητές επαγγελματικών Τεχνικών Σχολών	Φοιτητές	Εργαζόμενοι	Συνταξιούχοι	Μη εργαζόμενοι
Ανατολική Γερμανία	1.500	52	105	40	38	52	1.150	35	28
Βουλγαρία	6.800	318	484	166	182	258	4.050	1.250	92
Ουγγαρία	4.800	384	415	95	116	85	2.780	850	75
Πολωνία	9.000	680	885	390	290	125	4.950	1.400	280
Ρουμανία	5.600	468	489	120	88	195	2.860	1.200	180
Σοβιετική Ένωση	15.000	1.200	1.580	480	505	645	8.600	1.460	530
Τσεχοσλοβακία	13.500	1.350	1.620	390	225	265	8.400	1.100	150
Σύνολο	56.200	4.452	5.578	1.681	1.444	1.625	32.790	7.295	1.335

* Οι εργαζόμενοι αντιπροσωπεύουν το 58,2% του συνόλου των Πολιτικών Προσφύγων

* Οι συνταξιούχοι αποτελούν το 12,9% του συνόλου των Πολιτικών Προσφύγων

* Οι φοιτητές αντιπροσωπεύουν το 2,9% του συνόλου των Πολιτικών Προσφύγων

* Οι μαθητές του Δημοτικού Σχολείου, Λυκείου, Μέσων Τεχνικών Σχολών, Επαγγελματικών Σχολών αντιπροσωπεύουν το 11,9% του συνόλου των Πολιτικών Προσφύγων

Υποσημείωση: Σχετικά με τους Πολιτικούς Πρόσφυγες που διαβιούν στην Γιουγκοσλαβία ελλείπουν συγκεκριμένα στοιχεία.

Καθώς επίσης, ελλείπουν συγκεκριμένα στοιχεία για Πολιτικούς Πρόσφυγες που διαβιούν στον Καναδά,

Αυστραλία και χώρες της Δυτικής Ευρώπης.

Πηγή: Θ. Μητσόπουλος, Μείνιμα Έλληνες: Τα σχολεία των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων στις Σοσιαλιστικές Χώρες, σελ. 262.

ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΩΝ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

ΧΩΡΑ	Σύνολο εργαζομένων	Διπλωματούχοι Ανωτάτων Σχολών	Διπλωματούχοι Μέσων Τεχνικών Σχολών	Διπλωματούχοι Επαγγελματικών Σχολών	Ειδικευμένοι εργάτες στον τόπο δουλειάς	Ανειδίκευτοι
Ανατολική Γερμανία	1.150	121	140	675	214	--
Βουλγαρία	4.050	450	280	1.240	1.650	430
Ουγγαρία	2.780	144	910	890	636	200
Πολωνία	4.950	410	430	1.680	1.970	460
Ρουμανία	2.860	380	184	1.100	1.080	116
Σοβιετική Ένωση	8.600	1.300	2.200	2.450	2.050	600
Τσεχοσλοβακία	8.400	580	290	3.560	2.720	250
Σύνολο	32.790	3.385	4.434	11.595	11.320	2.056

Πηγή : Θ. Μητσόπουλος, όπ. αν. σελ. 264.

Μορφώσεως και Εκπολιτισμού" των πολιτικών προσφύγων και διακόπτεται η έκδοση της ελληνικής εφημερίδας και η λειτουργία των σχολείων ελληνικής γλώσσας. Με την ελληνοβουλγαρική Συμφωνία της 7ης Φεβρουαρίου 1986, ρυθμίζεται το συνταξιοδοτικό ζήτημα. Ειδικότερα, όσοι επαναπατρίστηκαν μέχρι της ημερομηνίας υπογραφής της Συμφωνίας ή εντός τριών ετών από της ημερομηνίας υπογραφής της, έχουν δικαίωμα ν' αναγνωριστεί στην Ελλάδα η συντάξιμη υπηρεσία τους στη Βουλγαρία. Με τη θέση σε ισχύ της ανωτέρω Συμφωνίας επαναπατρίζεται ο μεγαλύτερος αριθμός των πολιτικών προσφύγων της Βουλγαρίας. Όσοι επαναπατρίζονται μετά τη λήξη της ανωτέρω ημερομηνίας, δεν μπορούν πλέον να επιτύχουν τη συνταξιοδότησή τους βάσει της προϋπηρεσίας τους στη Βουλγαρία.³³ Αντίστοιχες διαδικασίες ακολουθούνται στις υπόλοιπες ανατολικές χώρες.

3. Το Μεταναστευτικό ρεύμα προς την Ελλάδα

Ο πρώτος επαναπατρισμός αφορά τα παιδιά των οποίων οι γονείς δεν ήταν στο σπίτι την περίοδο της συγκέντρωσης των παιδιών για την αποστολή τους στις ανατολικές χώρες. Την επιστροφή των παιδιών αυτών ζητούν μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου οι πλησιέστεροι συγγενείς τους. Το θέμα της επιστροφής των παιδιών συζητείται στον Ο.Η.Ε. στις 27-11-1948 και στις 18-11-1949 και αποφασίζεται από την Πολιτική Επιτροπή της Γενικής Συνέλευσης του Ο.Η.Ε. να επιστραφούν τα παιδιά εφόσον θα τα ζητήσουν με αιτήσεις οι πλησιέστεροι συγγενείς τους.³⁴ Με τη βοήθεια του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού αναχωρούν το 1954 από τις τότε σοσιαλιστικές χώρες για την Ελλάδα 5.000 παιδιά.³⁵ Στις ανατολικές χώρες παραμένουν περίπου 20.000 παιδιά.³⁶

---

33. Για την περίπτωση της Βουλγαρίας βλ. Υπουργείο Εξωτερικών, Διεύθυνση Αποδήμων Ελλήνων (Επμ.), *Ο Ελληνισμός του Εξωτερικού* 2η έκδ (Αθήνα, 1992), σελ. 133.

34. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 18.

35. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 18.

36. Βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 19.

34 ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

Την περίοδο 1956-1974 επιστρέφουν στην Ελλάδα 7.872 άτομα.³⁷

Μεγαλύτερος αριθμός αρχίζει να επαναπατριζεται από το 1974.³⁸ Μάζικός επαναπατρισμός αρχίζει από τις αρχές του 1983, που τίθεται σε εφαρμογή η απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης για ελεύθερο επαναπατρισμό.³⁹

Πίνακας 3. Πληθυσμός των Πολιτικών Προσφύγων κατά χώρα τα έτη 1974 και 1992

ΧΩΡΑ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	
	1974	1992
Ανατολική Γερμανία	1.500	300
Βουλγαρία	6.800	716
Ουγγαρία	4.800	2.500
Πολωνία	9.000	4.300
Ρουμανία	5.600	1.500
Σοβιετική Ένωση	15.000	300
Τσεχοσλοβακία	13.500	2.500
Σύνολο	56.200	12.116

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, το σύνολο των πολιτικών προσφύγων που ζουν μετά το τέλος του 1974 στις τότε σοσιαλιστικές χώρες, εκτός της Γιουγκοσλαβίας, ανέρχεται σε 56.200 άτομα. Από αυτούς μέχρι το 1989 επαναπατριζονται 34.000 άτομα. 14.000 είναι άντρες, 12.000 γυναίκες, 4.000 συνταξιούχοι, 1.000 φοιτητές και 5.000 παιδιά.⁴⁰ Στον ελλαδικό

37. Βλ. Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, "Η Αποκατάσταση των Ελλήνων Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων", Μελέτη, ό.π., σελ. 35.

38. Βλ. Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, "Η Αποκατάσταση των Ελλήνων Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων", Μελέτη, ό.π., σελ. 13.

39. Βλ. Υπουργείο Εξωτερικών, Διεύθυνση Αποδήμων Ελλήνων, ό.π., σελ. 183.

40. Βλ. Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, "Η Αποκατάσταση των Ελλήνων Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων", στο *Πρόγραμμα Ερευνών Αποδημίας Παλινοδότησης του Ελληνικού Πληθυσμού: Εισαγωγικές Προσεγγίσεις*, ό.π., σελ. 347.

χώρο, 15.000 προτιμούν εγκατάσταση στη Μακεδονία-Θράκη, 11.000 στην Αττική, 6.000 στη Θεσσαλία, 1.000 στην Ηπειρο, 800 στη Στερεά Ελλάδα (κυρίως στη Λαμία) και 200 στην Πελοπόννησο.⁴¹

Το 1992 έχουν παραμείνει λίγοι πολιτικοί πρόσφυγες στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Ο Πίνακας 3 παρουσιάζει τη μεγάλη πληθυσμιακή διαφορά που παρατηρείται μεταξύ των ετών 1974 και 1992. Τα στοιχεία για το 1992 προέρχονται από το Υπουργείο Εξωτερικών.⁴² Το μεγάλο κύμα επαναπατρισμού οφείλεται στο όνειρο της επιστροφής στην πατρίδα, στη φροντίδα του ελληνικού κράτους, το οποίο με σειρά νομοθετημάτων και με διακρατικές συμφωνίες φρόντισε για τον επαναπατρισμό και τη ρύθμιση των συνταξιοδοτικών θεμάτων των πολιτικών προσφύγων, και στην κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού.

---

41. Βλ. Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, "Η Αποκατάσταση των Ελλήνων Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων", στο *Πρόγραμμα Ερευνών Αποδημίας Παλινοδόστησης του Ελληνικού Πληθυσμού: Εισαγωγικές Προσεγγίσεις*, ό.π., σελ. 347.

42. Υπουργείο Εξωτερικών, Διεύθυνση Αποδήμων Ελλήνων (Επιμ.), ό.π., σελ. 133, 138, 143, 166, 183, 186, 189.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αμνρά, Άννα, και Μαράτου-Αλιμπράντη, Λάουρα. "Επαναπατρισθέντες
Επιστήμονες Από τις Χώρες της Ανατολικής Ευρώπης: 1960-81".
Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών. 51 (1983):120-152.
- ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα (1945-1949). τ. 6. Αθήνα: Εκδ. Σύγχρονη
Εποχή, 1987.
- Μητσόπουλος, Θ. Μείναμε Έλληνες: Τα Σχολεία των Ελλήνων
Πολιτικών Προσφύγων στις Σοσιαλιστικές Χώρες. Αθήνα: Εκδ.
Οδυσσεάς, 1979.
- Σάρλης, Δημήτρης, κ.α. Συμπόσιο για την Ιστορία της Εθνικής
Αντίστασης: Κριτική Εκτίμηση του Μεγάλου Έργου της. 2η έκδ.
Αθήνα: Εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1985.
- Σβορώνος, Νίκος Γ. Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας. Θ' Έκδοση.
Μετ. Ασδραχά, Αικατερίνη. Αθήνα: Εκδ. Θεμέλιο, 1985.
- Σουλτανιά, Κατερίνα Χ. "Η Αποκατάσταση των Ελλήνων
Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων", στο Πρόγραμμα
Ερευνών Αποδημίας-Παλινοόστησης του Ελληνικού Πληθυσμού:
Εισαγωγικές Προσεγγίσεις. τ. 1. Αθήνα: Γενική Γραμματεία
Αποδήμου Ελληνισμού, 1990.
- . "Η Αποκατάσταση των Ελλήνων Επαναπατρισθέντων
Πολιτικών Προσφύγων". Μελέτη. Αθήνα, 1985.
- Υπουργείο Εξωτερικών, Διεύθυνση Αποδήμων Ελλήνων (Επιμ.) Ο
Ελληνισμός του Εξωτερικού. 2η έκδ. Αθήνα, 1992.